

# POZORUHODNOSTI STARÝCH HOR A OKOLIA

## STRUČNÝ SPRIEVODCA

- PRÍRODNÉ** Majerová skala  
Miléniové lipy pri kostole  
Lipová aleja pri elektrárni a lipa v Dolnom Jelenci  
Génová základňa Kohútová  
Skalné bralo z filmu Vlčie diery
- TECHNICKÉ** Sústava vodných diel Jelenec – Staré Hory  
Stredoveká cesta cez dolinu Chytrô  
Úprava Jeleneckého potoka
- PAMATNÍKY** Pamätník padlým v SNP  
Pamätník MOR - HO v Jelenci a bunker pod Jelenskou skalou  
Pamätná tabuľa poľnej nemocnice „Gregor“  
Pamätná tabuľa tlačiarne časopisu „Smrť fašizmu“  
Pamätník 10. výročia vzniku ČSR  
Pamätník J. D. Matejovie v Dolnom Jelenci  
Pamätník obetiam laviny v Rybom
- BANÍCKE** Trojičná šachta a banské odvaly v Haliari  
Stará Haliarska dedičná štôlna  
Therézia šachta v Richtárovej  
Banské odvaly v Richtárovej  
Ddičná Ferdinand štôlna v Polkanovej  
Dom banského meračského úradu č.p. 125 a č.p. 142  
Budova banického špitálu  
Budova Banskobystrického mestského banského ťažiarstva č.p. 22  
Budova Správy starohorského hutníckeho komplexu č.p. 351  
Pôvodný banický dom č.p. 165  
Stála banícka expozícia na Starých Horách č.p. 106
- SAKRÁLNE** Bazilika minor – Kostol Navštívenia Panny Márie  
Pútnické miesto Studnička  
Kaplnka Svätej Anny  
Kaplnka Najsvätejšej Trojice  
Kalvária s Kaplnkou Sedembolestnej Panny Márie  
Kaplnka Svätej Žofie  
Ďalšie kaplnky a zvonice  
Zaniknuté kaplnky

Vážení občania, návštevníci Starých Hôr,

milovníci historických pamiatok, prírodných krás a turistiky. Dostáva sa vám do rúk stručný sprievodca po pozoruhodnostiach našej obce a jej okolia. Okrem svojej mimoriadne vhodnej polohy ako východisko na turistické výlety do krásnej prírody Veľkej Fatry a Nízkyh Tatier Vám ponúka možnosť navštíviť a oboznámiť sa s bohatou baníckou a lesníckou históriou, technickými pamiatkami, udalosťami spätými so Slovenským národným povstaním a množstvom sakrálnych historických pamiatok v našej obci a jej okolí.

Ako sa zo sprievodcu dozviete, história baníctva na Starých Horách siaha do ranného stredoveku. Preto po vašich cestách za poznaním histórie, zaujímavostí a krás našej obce a okolia vás budem navigovať ja, banský permonik Navi.

Prajem vám, aby ste na potulkách s mojim sprievodcom, ktorého držíte v ruke získali mnoho nových poznatkov, prežili nové zážitky, otužili svoj organizmus, upevnili svoje zdravie a načerpali novú životnú energiu a optimizmus do ďalšieho života.

Autor a zostavovateľ NAVI

## **PRÍRODNÉ POZORUHODNOSTI**

### ***Majerová skala***

Vysoko nad obcou, akoby jej strážca s nadmorskou výškou 1283 metrov sa týči belavý prírodný kamenný monument „*Majerová skala*“. Nachádza sa na konci jedného z hrebeňov Národného parku Veľká Fatra a pre mnohých turistov je však východiskovým bodom pre ich turistické výchádzky po hrebeňoch Veľkej Fatry cez Ostredok a Ploskú na Čierny Kameň, Smrekovicu alebo Borišov. Svojimi hranatými skalnými tvarmi kontrastuje s ladnými krivkami hôľnych hrebeňov, ktoré obklopujú vrchol Križnej s nadmorskou výškou 1547 m.

Z hľadiska geologického zloženia ide o vápencovo – dolomitovú trosku Chočského priekrovu, ktorá sa počas zemskeho vrasnenia v dávnej minulosti dostala na zemský povrch v podobe tohoto majestátneho skalného útvaru s plochou 8,84 ha. „*Majerová skala*“ bola do roku 1992 chráneným prírodným útvarom, od tohoto roku je vyhlásená za prírodnú pamiatku s piatym, najprísnejším stupňom ochrany.

Okrem vzácnych druhov flóry žije tu aj mnoho vzácnych živočíchov. V previsoch a dutinách sú ležoviská medveďa hnedého a domov pre niekoľko druhov netopierov. Pozoruhodným pozostatkom ešte z doby ľadovej je príbuzný d'atla – d'ubník trojprstý.

Z tejto skalnej prírodnej pamiatky je v čase pekného slnečného počasia nádherný výhľad až na zvolenskú kotlinu na juhu a na Ostredok, Ploskú a Čierny kameň na severe. Na „*Majerovú skalú*“ je prístup od Kaplnky sv. Anny po modrej značke, ktorý trvá dve hodiny alebo z osady Turecká zo stanice bývalej lanovky cez Lišku. Najpohodlnejší je však prístup z osady Rybô po naučnom chodníku J. D. Matejovie.

Čas: celodenný peší výlet, alebo do osady Rybô autom a odtiaľ pešo. Vhodné spojiť s naučným chodníkom J.D. Matejovie

## **Miléniové lipy**

28. februára 1896 obežníkom č. 14732/I nariadil vtedajší budapeštiansky minister pôdohospodárstva Darányi pri príležitosti osláv tisícého výročia trvania uhorského štátu vysadiť na verejných námestiach a iných vhodných miestach pri významných budovách pamätne miléniové stromy.

Riaditeľ m.k. lesov v Banskej Bystrici G. Tomcsányi 30.októbra 1902 pod č. 5954/1902 zaslal všetkým lesným správam ( Zvolen, Badín, Staré Hory, Slovenská Ľupča, Banská Bystrica a iné ) kde boli vysadené *miléniové stromy* kmeňovú knihu – *Torzskonyu milléniumi emlekfákrol*, do ktorej mali zapisovať starostlivosť o vysadené stromy a podávať o ich stave správu vždy k 1. júlu príslušného roka.

Z celkového počtu 557 *miléniových stromov*, ktoré boli vysadené v obvode banskobystriického lesného riaditeľstva sa zachovalo len 51 stromov. Posledná inventarizácia stavu stromov sa uskutočnila v roku 1990. Pri nej sa konštatovalo, že najviac sa ich zachovalo na Starých Horách, kde na severnej a západnej strane pri kamenom múre okola kostola bolo vysadené po *päť miléniových líp* na každej strane. Z pôvodného počtu 10 vysadených líp sa žiaľ do súčasnosti zachovalo už len osem pretože dve boli v roku 1992 na žiadosť farského úradu vypílené.

V roku 1896 okrem *miléniových líp* bol na Starých Horách vysadený aj pamätný strom kráľovnej Alžbety. Nezachoval sa záznam o aký druh stromu išlo ani na ktorom mieste bol zasadený, takže nevieme či ešte rastie.

Čas a prístup: priamo v obci pri bazilike.

## **Lipová aleja**

Z hlavnej cesty vedúcej na Donovaly za domom č.p. 100 ( na Poštárke ) odbočuje vpravo miestna komunikácia k starohorskej vodnej elektrárni. Je vysadená pozoruhodnou lipovou alejou s 23 lipami. Pravú stranu lemuje sedemnást' a ľavú stranu cestičky šesť líp, ktorých v minulosti bolo určite vysadených viac. *Lipová aleja* slúži ako miesto na prechádzky pre mamičky s malými deťmi, lebo je to cestička málo frekventovaná a tichá.

Podľa ústneho podania starších občanov *lipovú aleju* vysadili miestni včelári Slavkovský a Michník po dostavaní elektrárne v roku 1925. Obaja v nej pracovali a mali pri nej postavení včelien v ktorom chovali mnoho včelstiev.

V súvislosti s doterajším popisom výskytu líp je vhodné spomenúť aj *najmohutnejšiu lipu*, ktorá sa nachádza na rázcestí starej a novej cesty v Dolnom Jelenci ( u Ondriška ). Vzhľadom na jej mohutnosť možno predpokladať, že je najstaršou lipou v katastri obce Staré Hory. Jej obvod je uctihodný. Obvod kmeňa meraného vovýške 120 cm od zeme je 620 cm.

Ďalšie dve staré lipy rastú pred kedysi prekrásnym baníckym domom v strede obce v lokalite nazývanej „ Na hutmanskej “.

Čas a prístup: na hornom kopci obce. Vhodné spojiť s obhliadkou vodnej elektrárne v Starých Horách.

## **Génová základňa – Kohútová**

Vo Veľkej Fatre nad záverom Jeleneckej doliny nad osadou Rybô v nadmorskej výške 790 až 925 metrov nad morom bola založená *génová základňa na Kohútovej*. Základy pre jej vznik položil v rokoch 1809 až 1837 lesmajster Jozef Dekrét Matejovie, ktorý tu zasadil predchodcov kvalitných jedincov slúžiacich na zachovanie genofondu starohorského ekotypu smrekovca opadavého, ľudovo nazývaného *červený smrek*.

Má rád vápenitú pôdu a nie je náročný na množstvo minerálov v nej. Jeho krásne, rovníkajúce stromy sú ozdobou vápencových brál. Vyznačuje sa dobrou prispôbivosťou a vitalitou reprodukčného materiálu a vysokou kvalitou drevnej hmoty, ktorá sa využíva hlavne v stavebníctve pri zhotovovaní interierových prvkov budov.

Prístup je po trase naučného chodníka, ktorý vedie od pamätníka Jozefa Dekréta Matejovie v Dolnom Jelenci cez osady: Horný Jeleneec, Valentová, Rybô popod Majerovú skalú na Staré Hory.

Čas : peší celodenný výlet po Naučnom chodníku J. D. Matejovie, vhodné spojiť s Pamätníkom Mor-ho.

## **Skalné bralo z filmu „ Vlčie diery “**

Povyše osady Valentová na pravej strane cesty do osady Rybô sa nachádza *skalné bralo* s priečnou plošinou. Pri tomto skalnom brale boli v roku 1947 natáčané niektoré bojové scény prvého slovenského povojnového filmu s tematikou Slovenského národného povstania „Vlčie diery“. Natáčanie filmu trvalo tri mesiace a väčšina exteriérov sa natáčala na Donovaloch.

Režisérom filmu bol Paľo Bielik, hudbu zložil banskobystričský rodák, národný umelec Ján Cikker. Vo filme v komparze účinkovali aj žiaci ľudovej školy z Jelenca a Starých Hôr a scéna so včelienom sa natáčala pri dome maliara-samouka Júliusa Mráza na Starých Horách.

V roku 2008 pri príležitosti otvorenia naučného chodníka venovaného pamiatke vynikajúcej osobnosti nášho lesníctva Jozefa Dekréta Matejovie, ktorý v okolí Starých Hôr v 19. storočí (roky 1809 až 1837) pôsobil, bol do *skalného brala* zakomponovaný odtlačok dlane herca Ladislava Chudíka, ktorý v tomto filme účinkoval.

Čas: zo Starých Hôr peší poldenný výlet od osady Dolný Jelenec po trase naučného chodníka , alebo autom do osady Valentová a odtiaľ pešo.

## TECHNICKÉ PAMIATKY

### **Sústava vodných diel Dolný Jelenec – Staré Hory**

Po vzniku Stredoslovenských elektrární, účastinnej spoločnosti ( SSE ) v Banskej Bystrici 31. januára 1920, rozhodla sa spoločnosť budovať vlastné energetické zdroje. Voľba padla na využitie hydroenergetického potenciálu Starohorského potoka. Využitie potoka bolo rozdelené na prvý stupeň od Motyčiek po Dolný Jelenec a druhý stupeň od Dolného Jelenca po Staré Hory. Na základe tohoto rozhodnutia sa v lokalite Jelenec a Staré Hory pristúpilo k budovaniu sústavy zaujímavého dvojstupňového vodného diela. S výstavbou na oboch stupňoch sa započalo súčasne v roku 1923 a ukončená bola v roku 1925.

I. stupeň vodného diela *Vodná elektráreň v Dolnom Jelenci* patril medzi prvé vysokotlaké elektrárne na Slovensku. Voda z vodnej nádrže ( tajchu ) na Motyčkách s objemom 50 000 metrov kubických sa odvádza štôľňou s rozmermi: dĺžka – 1270 m, výška - 1,7 m a šírka -1,5m do vyrovnávacej nádrže nad elektrárnou a odtiaľ 185 m dlhým železným potrubím so spádom 103 m k trom generátorom vyrobeným roku 1924 českou firmou ČMK.

Vysokotlaké turbíny boli nainštalované v roku 1925. Jedna mala výkon 350 kw/h s prítokom vody 450 l/sek , druhá mala výkon 650 kw/h s prítokom 850 l/sek. Boli to horizontálne Franciscyho turbíny s 1000 otáčkami za minútu. Tretia vertikálna turbína s takými istými otáčkami mala prietok 1200 l vody za sekundu a výkon 920 kw. Slúžila aj ako prečerpávací agregát na spätné prečerpávanie vody z nádrže v Dolnom Jelenci do nádrže v Motyčkách. ( pravdepodobne to je prvá prečerpávacia vodná elektráreň na Slovensku ).

Elektráreň začala prevádzku 17. júna 1925 a do konca roka vyrobila 728 635 kilowathodín elektrickej energie. Zásobovala elektrickou energiou veľkoodberateľov: ČSD Zvolen, Sandrik Dolné Háme, Slovenku v Banskej Štiavnici, Mestský osvetľovací závod v Kremnici a iné.

II. stupeň vodného diela *Vodná elektráreň Staré Hory* bol daný do prevádzky 25. marca 1927. Je zásobovaný vodou z vodnej nádrže Dolný Jelenec s objemom asi 30 000 metrov kubických. Prívodná štôľňa od tejto nádrže k vyrovnávacej komore nad starohorskou elektrárnou, ktorá má priemer 9 metrov je dlhá 3200 metrov. Prívodné oceľové potrubie od vyrovnávacej komory po elektráreň má dĺžku 118 metrov, priemer 1 meter a spád 75 metrov. Zásobuje vodou dve vysokotlaké horizontálne Franciscyho turbíny s 1000 otáčkami za minútu vyrobené tiež českou firmou ČMK ale v roku 1925 a inštalovanými roku 1926.

Generátor č.1 mal výkon 650 kw/h a prietok vody 1660 l/sek. V súčasnosti má výkon 750 kw/h a prietok 1200 l/sek. Generátor č. 2 mal výkon 350kw/h a prietok 1350 l/sek. V súčasnosti pri prietoku 600 l/sek má ten istý výkon.

Stavba tretieho plánovaného stupňa v Uľanke nebola zrealizovaná.

V oboch elektrárňach bol nainštalovaný automatický chod spúšťania a odstavenia generátorov, mali vybudované 6 a 22kilovoltové transformátory. Dĺžka sústavy vodných diel je asi päť kilometrov so spádom 178 metrov. So začiatkom výroby elektrickej energie bolo zároveň postavené aj 22kilovoltové elektrické vedenie z Dolného Jelenca do Banskej Bystrice.

Postupne boli elektrifikované okolité obce a osady: roku 1928 - Staré Hory, 1931 - Jelenec, 1934 - Uľanka, 1936 - Harmanec, 1938 - Polkanová a Donovaly, 1941 - Špania Dolina, 1946 - Motyčky, Mišúty, Sliachany a Valentová, a v roku 1951 - Turecká.

Obe vodné nádrže, ktoré zásobujú vodou elektrárne v súčasnosti slúžia aj ako lovné nádrže pstruhovitých rýb.

Čas a prístup: pešo celodenná vychádzka, prístup autom a na bicykli.





## ***Stredoveká cesta cez dolinu Chytré***

Z hlavnej cesty na Donovaly v osade Horný Jelenec ( vzniknutej pravdepodobne r. 1652 ) odbočíme pri Pamätníku Mor-ho vľavo do osady Rybô ( vznikla asi v tom istom roku ). Pred osadou Valentová ( jej vznik sa datuje do r. 1754 ) pri kríži je vpravo odbočka do ďalšej uhliarskej osady Prašnica ( vznik pravdepodobne v r. 1563 ) , ktorá je dnes už neobývaná. Cesta sa po asi 300 metroch pri paneli naučného chodníka rozdeľuje a jej pravá odbočka ústí do začiatku stúpajúcej doliny Chytré ( v miestnom nárečí Chytrô ) nad ktorou a vypína Suchý vrch. Cez dolinu Chytré viedla starobylá stredoveká obchodná cesta pravdepodobne z Banskej Bystrice cez Ružomberok, Žilinu, Tešín do Lipska, Antverp ale aj do Poľska. Cez pravú dolinu po prudšom stúpaní pod Prašnickým sedlom do ktorého cesta vyúsťovala v jej najužšom úseku v prudkom stúpaní museli naložené furmanské vozy do sedla vyťahovať pomocou rumpálu. V skale je vysekaný zásek a aj dnes na jeho ľavej strane je dobre viditeľný vysekaný otvor, ktorý slúžil ako ložisko pre hriadel rumpálu.

Po ceste putovali ťažké furmanské vozy naložené starohorskou striebornou a špaňodolinskou medenou rudou do huty v Mogileve pri Krakove. Tak je to zaznamenané v Banskobystrickej účtovnej knihe z rokov 1386 až 1399. Ján Turzo, majiteľ huty dal v roku 1496 vybudovať nové cesty cez Malý a Veľký Šturec na prevoz čiernej medi a tak cesta cez Chytré stratila svoj účel, prestali ju udržiavať, je vymytá a v súčasnosti sotva badateľná.

Prístup a čas : pešo, autom, bicyklom po odbočku pred Valentovou. Odtiaľ pešo na Prašnické sedlo, späť cez osadu Prašnica. Celodenná vychádzka.

## **Úprava Jeleneckého potoka**

Z hlavnej cesty smerom na Donovaly pri Pamätníku „ Mor – ho “ odbočíme vľavo po ceste kde sa začína Jelenecká dolina. Pod cestou vpravo budeme počuť zurčať potok , ktorý je predmetom nášho záujmu.

Potok Jelenec preteká od osady Rybô cez osadu Valentová až po osadu Horný Jelenec do Starohorského potoka kde sa s ním spája ako jeho pravostraný prítok.

Jeho úprava urobená výdrevou dna potoka je najstaršou systémovou úpravou bystriny na Slovensku. Úprava sa uskutočnila v rokoch 1926 - 1927. Stavba je dielom profesora, Dr., ing. Lea Skatulu ( 1889 - 1974 ).

Pamätná tabuľa venovaná tvorcovi tohoto jedinečného vodohospodárskeho diela je osadená vpravo v skalnom záseku na začiatku cesty vedúcej do osád Horný Jelenec, Prašnica, Valentová a Rybô.

Čas a prístup: poldenná alebo celodené pešia vychádzka. Prístup autom alebo na bicykli, možnosť spojiť s ostatnými zaujímavosťami v Dolnom Jelenci, Hornom Jelenci a Rybom.

## PAMATNÍKY

### ***Pamätník Slovenského národného povstania***

Pamätník občanom padlým v SNP je umiestnený pri odbočke cesty do osady Richtárová vedľa Penziónu st. Mária.

V roku 1952, pri ôsmom výročí začiatku Slovenského národného povstania bol odhalený v obci *pamätník* venovaný tejto významnej a jedinečnej udalosti v našich dejinách. Na žulovom štvorhranom podstavci je umiestnená socha stojaceho partizána držiaceho v rukách sovietsky samopal špagin. Socha je vytesaná z vápenca. Pri príležitosti 15. výročia SNP bola na podstavec sochy nainštalovaná mramorová tabuľa s menami siedmych miestnych občanov, ktorí počas SNP zahynuli. Boli to: František Bačkor - 34ročný, Rudolf Baliga - 20ročný, Rudolf Čillík - 30ročný, Ľudovít Donoval - 34ročný, František Košťál - 32ročný, Jozef Sliachan - 29ročný a Anna Spišiaková - 73ročná. Mramorovú tabuľu venovala miestna organizácia Zväzu protifašistických bojovníkov v Starých Horách v roku 1959. Každoročne sa pri *Pamätníku SNP* koná pietna spomienka 4. apríla, v deň oslobodenia obce a koncom augusta pri výročí SNP.

Autormi pamätníka sú akademický sochár V. Vavro a inžinier architekt J. Svetlík.

Areál pamätníka je ohradený, za sochou partizána sú vysadené tuje a okolo je udržovaný trávnik s kvetinovou výzdobou.

## **Pamätník „ MOR - HO “**

V osade Dolný Jelenec vľavo od hlavnej cesty za potokom pri odbočke cesty do osady Valentová je umiestnený zaujímavo riešený *Pamätník „ Mor-ho “*. Je venovaný príslušníkom piateho oddielu partizánskej brigády „ Pomstiteľ “. Jej veliteľom bol major Morozov a väčšinou bola rozmiestnená v okolí Jelenskej skaly. Tu sa aj v súčasnosti v smere na Richtárovú nachádza udržiavaný bunker v ktorom piaty oddiel tejto brigády, ktorého príslušníkmi boli Ivan Terem, Andrej Bagar, Juraj Sarvaš a iní pracovníci Slovenského rozhlasu. Počas SNP od 17. januára 1945 do 15. marca 1945 tlačil sa v ňom partizánsky časopis s názvom „ Mor-ho“ odkiaľ sa aj rozširoval. Za toto obdobie vyšlo 51 čísel tohoto časopisu s rozsahom 254 strán s nákladom 16 911 výtlačkov.

Pamätník „ Mor-ho“ bol odhalený pri príležitosti tridsiateho výročia SNP roku 1974 za účasti veliteľa partizánskej brigády „ Pomstiteľ “ majora S. G. Morozova a náčelníka štábu J. I. Nekrutenka, občanov vtedajšieho ZSSR.

Pamätník má tvar stupňovitého podstavca na ktorom sú umiestnené tri do seba umiestnené kruhy. Na vonkajšom kruhu je v jeho hornej časti dvakrát umiestnený nápis Mor-ho. V najmenšom vnútornom kruhu je v spodnej časti nápis Mor-ho, z ktorého do vnútra kruhu vychádzajú tri plamene symbolizujúce partizánsku vatru. Z čelného pohľadu na ľavej strane kruhov je poloblúkový pylón na ktorom sú umiestnené texty pri akej príležitosti a komu je pamätník venovaný.

Pamätník „ Mor-ho“ je z betónu a vyhotovili ho členovia miestnej organizácie ZPB podľa návrhu autorov akademického maliara Milana Bendželu a akademického sochára Eugena Bekéniho.

Čas a prístup: poldenný výlet, ktorý je možné spojiť s návštevou úpravy Jeleneckého potoka, Pamätníka J. D. Matejovie a vodnej elektrárne Jelenec. Prístup automobilom, na bicykli alebo pešo.

## ***Vojenská pol'ná nemocnica***

Pod týmto krycím názvom „*Gregor*“ bola na Starých Horách rozkazom veliteľstva 1. Československej armády na Slovensku ( veliteľstvo sídlilo v Banskej Bystrici a veliteľom bol v tom čase podplukovník Golian ) 7. septembra 1944 zriadená *vojenská pol'ná nemocnica*. Bola v prevádzke do 27. októbra 1944. Za toto obdobie sa v nej liečilo viac ako 700 účastníkov SNP. Bola umiestnená v budove hostinca Antona Chladného, v starej a novej škole v dolnej časti obce a mala približne 250 lôžok Viedol ju lekár nadporučík MUDr. Karol Šiška, neskôr akademik a výborný kardiológ. Pracovali v nej aj starohorský lekár MUDr. Eugen Just a páter Peter Konkoľ.

Tabuľa pripomínajúca túto udalosť bola odhalená na budove hostinca v roku 1964, pri príležitosti 20.výročia SNP. Po zbúraní tejto budovy bola pamätná tabuľa premiestnená na budovu terajšej materskej školy, ktorá bola súčasťou pol'nej nemocnice. Budova sa nachádza za kostolom pri ceste do osady Richtárová .

## ***Pamätná tabuľa tlačiarne časopisu „ Smrt' fašizmu “***

Oproti Pamätníku SNP so sochou partizána na pravej strane cesty smerom na Banskú Bystricu stojí budova v ktorej sídli Ústav ekológie lesa SAV – výskumná stanica Staré Hory. Na nej je umiestnená pamätná tabuľa priopomínajúca, že v tejto budove počas Slovenského národného povstania bola umiestnená tlačiareň povstaleckého časopisu „Smrt' fašizmu“. Tabuľa bola odhalená v roku 1964 pri príležitosti 20.výročia SNP.

## **Pamätník 10. výročia vzniku ČSR**

Medzi budovou lesnej správy a obytným domom č.p. 21 ( prvý dom na ľavej strane ) je vstup do doliny Prostredná, ktorá vedie k bývalému kameňolomu. Po namáhavom výstupe po úbočí popri kameňolome ( asi 70 metrov ) sa dostaneme na miesto nad kameňolomom kde po jeho pravej strane sa nachádza dnes už v asi 80ročnom lesnom poraste takmer zabudnutý pamätník.

Na tomto mieste bola v roku 1928 vysadená „ Jubilejná záhrada “ s okrasnými drevinami a v jej strede bol postavený pamätník venovaný 10. výročiu vzniku Československej republiky. Pamätník má tvar malej kamenej pyramídy z tesaných kamených kvádrov s useknutým vrcholom, na ktorom je osadený plochý kameň nepravidelného tvaru. V kameni je vybrúsená obdĺžniková plocha s vysekaným dvojriadkovým nápisom ČRS a letopočtami 1918 – 1928.

Okrasné dreviny „ Jubilejnej záhrady “ vyhubil náletový stromový porast a len málokto aj zo starších občanov vie o tomto vzácnom pamätníku. Nepoznáme deň jeho odhalenia a žiaľ ani jeho autorov.

Pohodlnejší, ale časovo dlhší prístup k pamätníku je od budovy základnej školy z miestnej časti Kopanice po lesnej ceste k dolinke Piata z ktorej pri trase obecného vodovodu odbočíme do riedkeho lesa vľavo a asi po 200 metroch sa dostaneme k pamätníku.

Čas: kratšia trasa od kostola cez Prostrednú asi 35 minút, cez Kopanice asi jednu hodinu. Prístup je len peši.



## **Pamätník Jozefa Dekréta Matejovie**

Pamätník sa nachádza v osade Dolný Jelenec. Je postavený na úpätí skalného brala na začiatku cesty vedúcej k vodnému dielu elektrárne. Je venovaný pamiatke *Jozefa Dekréta Matejovie*, pod ktorého vedením sa v máji 1808 začali pokusné umelé zalesňovacie práce v okolí Starých Hôr. Od roku 1811 pokračujú prakticky až do súčasnosti.

Maďarská vláda si tak vysoko cenila zásluhy *J. D. Matejovie* o rozvoj lesníctva, že tomuto vtedajšiemu komornému lesmajstrovi narodenému 12. júla 1774, rodákovi z Dobroče dala postaviť pekný, do horského prostredia v ktorom pôsobil, citlivo zakomponovaný pamätník. *Pamätník Jozefa Dekréta Matejovie* odhalili 16. septembra 1913 za účasti vyšších úradníkov, lesných robotníkov, obyvateľov Starých Hôr a okolitých osád.

Pamätník je dielom sochára Františka Šidlu, ktorý vyhotovil aj bronzové poprsie umiestnené na pamätníku. Kamenárske práce vyhotovil Dezider Schwarcz v Budapešti.

Pamätník je začiatkom lesníckeho náučného chodníka dlhého 9,5 km, ktorý vedie cez osady Valentová, Rybô na Kohútovú, popod Majerovú skalu na Staré Hory a prakticky prechádza všetkými lokalitami na zalesnení ktorých ma *J. D. Matejovie* má zásluhu. Lesnícky náučný chodník *J. D. Matejovie* bol zriadený roku 2008. Má 14 tabúľ na ktorých návštevníkov oboznamuje so zaujímavosťami lesníckeho, technického a historického charakteru. Trasa chodníka je stredne obtiažna.

Čas a prístup : k pamätníku poldenný výlet pešo po starej ceste, alebo autom a na bicykli. Po trase náučného chodníka pešo celodenný výlet. Je možné ho spojiť s prehliadkou regulácie Jeleneckého potoka, „ Pamätníka Mor-ho “ a vodnej elektrárne Jelenec.

## **Pamätník obetiam lavínového nešťastia**

Za osadou Rybô, na lúke po pravej strane cesty sa nachádza *pamätník venovaný občanom osady Rybô*, ktorí sa 6. februára 1924 stali obetami lavínového nešťastia.

Pamätník má tvar kríža s upevnenou kovovou doskou na ktorej sú zaznamenané mená 18-tych obetí, ktoré uvedeného dňa vo večerných hodinách okolo 22.hodiny lavína zasypala. Bol postavený ešte v tom istom roku ( 1924 ) za podpory Lesnej správy Staré Hory a s pomocou občanov tejto obce a okolitých osád. Všetky obeť sú pochované na starohorskom cintoríne. Obrad vykonal banskobystrický biskup Marián Blaha.

Celková dĺžka lavínoviska bola 2,5 km. , plocha strhnutého snehu mala rozlohu asi 800 tisíc metrov štvorcových. Sneh mal váhu 600 000 ton a objem 2,4 milióna metrov štvorcových. Výška čela lavíny bola 35 metrov. Zničila 100 až 120 ročný porast na ploche asi štyroch hektárov ( asi 3350 priestorových metrov dreva ). Na záchraných prácach sa zúčastnilo 250 osôb z toho 116 vojakov.

V dome u Strmeňov zahynulo 5 detí, zachránili sa obaja rodičia a najmladší syn Benjamín. V dome u Babjakov zahynul otec a 7 detí. V ďalšom dome u Strmeňov zahynuli rodičia a 2 deti . V štvrtom dome zahynula jedna žena. Okrem osôb pod lavínou uhynulo: 35 oviec a 5 kráv.

Nebola to prvá lavína v tejto osade. Pri lavíne 17. marca 1751 zahynulo desať osôb, lavína z pod Majerovej skaly v roku 1860 zasypala dvadsaťdva osôb z ktorých dve neprežili. Pri lavínach z 15. marca 1920, 7. februára 1921 a 27. januára 1923 našťastie neboli žiadne obeť. Celkom pri troch lavínach v Rybom zahynulo tridsať osôb a bolo zničených jedenásť domov.

Čas a prístup: autom do osady Valentová, na bicykli alebo celodenná vychádzka pešo.

Možnosť spojiť s obhliadkov ostatných zaujímavostí v Jelenci.

# Banické pamiatky

## ***Banský úrad Banskobystrického mestského ťažiarstva***

Staré Hory sa od 16. storočia stali sídlom súkromného ťažiarstva mesta Banská Bystrica, ktorému patrili banské diela v Richtárovej. Dodnes je zachovaná budova jeho Banského úradu.

Budova bývalého banského úradu, dnes č.p. 22 sa nachádza na začiatku obce na ľavej strane hlavnej cesty z Banskej Bystrice do Ružomberku. Je to baroková dvojpodlažná stavba obdĺžnikového pôdorysu s nádvorím. Po oboch stranách boli vybudované prejazdne voziarne s vstupnými bránami a celok vzadu uzatvárala hospodárska budova.

Fasády hlavnej budovy sú členené rímsami, okná majú jednoduché šambrány (lemovanie). Vstup do objektu je zdôraznený dvomi pilastrami, ktoré nesú nad strešnou rímsou tympanón v ktorom je umiestnený erb mesta Banská Bystrica. Vnútorne priestory sú klenuté pruskými klenbami. Budova nie je podpivničená a pokrýva ju strecha manzardového typu z medeného plechu.

Objekt postavený v polovici 18. storočia slúžil pre administratívne účely banskobystrického mestského banského ťažiarstva. Dosvedčuje to aj erb mesta Banská Bystrica. Neskôr, po zastavení banskej činnosti v starohorsko-španodolinskom revíry v roku 1888, slúžila budova ako prepriahacia stanica pošty, zájazdny hostinec a po roku 1925 ako byty pre zamestnancov starohorskej vodnej elektrárne. V súčasnosti patrí Socialnej poisťovni v Bratislave, ktorá ju po celkovej rekonštrukcii začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia využíva pre svojich zamestnancov ako školiace a rekreačné stredisko s kapacitou 60 lôžok.

Autorom a hlavným projektantom rekonštrukcie, ktorá verne zachovala pôvodný vzhľad objektu je ing. arch. Vladimír Kordík. Projektovú dokumentáciu vypracoval Projektový ústav Bratislava – stredisko Banská Bystrica v rokoch 1986 - 87 a stavebné práce realizoval Okresný stavebný podnik Martin. Rekonštrukcia bola ukončená v roku 1993.

Prístup: peši od Baziliky minor asi 5 minút chôdze smerom na Banskú Bystricu.

## **Banícky špitál ( nemocnica )**

Na ľavej strane cesty smerom od Banskej Bystrice za školiacim strediskom socialnej poisťovne sa nachádza budova špitálu pre baníkov starohorského banského revíru a neskoršie starobinca pre prestárlych kňazov.

Keď pri svojej návšteve Starých Hôr videla biedu a choroby mnohých baníkov, bohatá Alžbeta Heinzová, vdova po viedenskom cisárskom radcovi na vlastné náklady dala roku 1795 postaviť toto zariadenie so siedmymi miestnosťami a pristavanou kaplnkou ( pozri cirkevné pamiatky – Kaplnka Najsvätejšej Trojice ). Súčasťou špitálu bolo aj prízemie teraz oddeleného susedného rodinného domu od Kmeťov. Z vlastných finančných prostriedkov financovala chod tohoto zdravotníckeho zariadenia až do svojej smrti. Od roku 1833 keď ju od dedičov vdovy odkúpil banskobystrický biskupský úrad až do roku 1884 budova slúžila ako zariadenie pre pobyt prestárlych kňazov.

Po rokoch chátrania sa budova nachádza v havarijnom stave a súčasný vlastník sa ju snaží rekonštruovať. Žiaľ, ako aj iné ešte stojace budovy, ktoré sú svedkami baníckej histórie obce bude pravdepodobne opravená bez citlivého prístupu k pôvodnému vzhľadu. ( už sú osadené nové plastové okná ! )

## **Budova banského meračského úradu**

Budova banského meračského úradu sa nachádza v severovýchodnej časti obce v miestnej časti Malá strana. Prístup k nej je uličkou od Kaplnky Svätej Anny smerom do doliny Haliar, kde za mostom cez Starohorský potok zabočíme vpravo.

Dom pochádza pravdepodobne z roku 1573. Zachoval sa jeho plán (kopia od Františka Hoebarta ) s bočným pohľadom na kamenú budovu a pôdorysom prízemí a poschodia. Na poschodie kde sa vystupovalo drevenými schodami sa cez pavlač vchádzalo do veľkej miestnosti so šiestimi oknami, ktorá slúžila ako kresliareň pre banských meračov. Tu zhotovovali mapy banských diel a spodná časť domu slúžila ako byt banského dozorca.

Plán bol nakreslený asi začiatkom roku 1764 ako ilustrácia pre Zlatú knihu banícku, ktorá bola ručne napísaná v troch exemplároch ako dar pre synov Márie Terézie, neskorších cisárov Jozefa a Leopolda a vojvodu Albrechta. Títo v roku 1764 navštívili tri kráľovské banské mestá: Banskú Štiavnicu, Kremnicu a Banskú Bystricu. 30. júla 1764 navštívili aj Staré Hory kde sa zúčastnili svätej omše. Do našej obce prešli zo Španej Doliny za 45 minút banskou štôľňou dlhou 1700 metrov za doprovodu španodolinských baníkov. Pravdepodobne išlo o jednu zo štôľní sv. Anna alebo sv. Ján Nepomucký, ktoré vyúsťovali pri starohorskom kostole a siahali až po Španiu Dolinu. Túto návštevu Starých Hôr opísal vtedy 18ročný princ Leopold vo svojom denníku.

Autor plánu na kresbe budovy detailne vyznačil náročné kvadrovanie, rímsu s vlnkami nad prízemím a podstrešnú rímsu so štítkami vyhotovenú technikou sgrafíta.

Do dnešných dní stojaca budova ( čp. 125 a čp. 142 ) dokumentuje pôsobenie banského erárneho závodu vo fungujúcich starohorských banských dielach v polovici 18. storočia.

Dom bol v polovici 19. storočia v ľavej časti rozšírený o drevenú zrubovú prístavbu a v polovici 20. storočia ho obývali: na pavlači rodina Dobříková a na prízemí rodina Košíková. Aj tento svedok starohorskej baníckej slávy po predaji sa dočkal necitlivého prístupu pri prestavbe na rekreačnú chalupu ( plechová strecha ).

## **Budova správy hutníckeho komplexu**

Severnú časť priestrenstva medzi Bazilikou minor, farským úradom a obecným úradom uzatvára *budova správy starohorského hutníckeho* komplexu. Huty na spracovanie striebornej a medenej rudy dala v roku 1496 postaviť Turzovsko-Fugerovská spoločnosť „Ungarische handel“, ktorá od roku 1495 do roku 1525 vlastnila celú starohorsko – španodolinskú ťažobnú oblasť.

Hutnícky komplex mal tri oddelené objekty s desiatymi ťažobnými pecami v ktorých sa spracovávala hlavne ruda zo Starých Hôr, Rychtárovej a Pieskov. Tento komplex tvorila huta s pecami na ťažobovanie praženého kamienku, stredná huta so štyrmi pecami na ťažobovanie striebromedenej rudy ( tetraedritu ) a ďalšia huta s dvomi pecami s 32 praženiskami, kováčskymi vyhňami, skladmi a dielňami na opravu hutníckych pecí. Od 6. mája 1564 začal prevádzku novovybudovaný hutnícky komplex v Banskéj Bystrici a starohorské hute začali upadať. Aj napriek zákazu dolnorakúskej banskej komory ostali na Starých Horách v prevádzke dve pece.

V roku 1772 podľa návrhu meštianskeho murárskeho majstra Petra Grossmanna, ( čo zodpovedalo dnešnému titulu – hlavný architekt ) z Banskej Bystrice postavili na Starých Horách novú, modernú taviacu hutu, ktorá bola od dvadsiatych rokov 19. storočia vybavená vysokou pecou Karolína a od roku 1841 druhou vysokou pecou August. Nová starohorská huta mala premývareň rúd, stupu, skúšobné laboratórium, sklady a dielne, ktoré zabezpečovali jej prevádzku.

Huta ešte v rokoch 1866 až 1885 zamestnávala 33 robotníkov, v roku 1886 pracovalo v nej 21 robotníkov a v roku 1892 už len dvaja robotníci.

Komplex hutí bol vybudovaný na priestore pri kostole z 15. storočia a okrem budovy správy hutí v ktorom bol aj byt ich správcu a hostinec stála tu aj budova školy a domy hutníckych majstrov. Stáli tu aj konské stajne so senikom a skladom ovsu lebo vtedajšiu dopravu zabezpečovalo 300 až 500 koní. Dnes tu stojí budova obecného úradu, budova vysunutého pracoviska Slovenskej akadémie vied a obytné domy. Tu, pri potoku sú badateľné ešte asi jeden meter vysoké zvyšky muriva a pôvodná regulácia Starohorského potoka, ktorého vody slúžili pre prevádzku hüt. V roku 1912 boli pozostatky stavieb hutí zbúrané a odstránené. Ich podoba sa zachovala na troch dobových fotografiách. Najstaršia z nich je z roku 1906 a bola ako pohľadnica odoslaná 21. augusta 1906 zo Starých Hôr do Ostrihomu. Huta je aj na dobovej kresbe Gustáva Zechentnera Laskomerského z roku 1852, vtedajšieho banského lekára na Starých Horách.

Z komplexu sa dodnes zachovala jednoposchodová budova správy starohorských hüt asi z prvej polovice 16. storočia a dom správcu huty. Mala manzardovú strechu a štvorcový pôdorys s dvoma nárožnými bočnými stenami prispôbenými pre strielne, ktoré mali chrániť budovu pred prípadnými útokmi, nakoľko v budove bol prevdepodobne aj sklad s vyťaženým striebrom. (Turzovsko-Fugerovská spoločnosť a od roku 1525 len Fugerovci za 50 rokov 1496 až 1545 vyťažili v starohorsko-španodolinskom revíri viac ako 11 000 kg. striebra a 58 000 q medi ).

Po ukončení prevádzky hüt budova slúžila na rôzne účely : bola sídlom starohorského potravinového spolku, bol v nej umiestnený hostinec, obchod so zmiešaným tovarom s bytom pre obchodníkovú rodinu, čipkárka škola, miestna prevádzka krajčírstva aj jedna trieda osemročnej školy. V posledných rokoch 20. storočia bola prestavaná na motel a po ukončení jeho prevádzky je v nej po ďalšej vnútornej prestavbe je v nej umiestnená predajňa a požičovňa potrieb pre zimné športy. ( súčasné čp. 351 )

## **Banícke obydlia**

Okrem prevádzkových budov súvisiacich s ťažiarskou a hutníckou činnosťou zachovalo sa v obci aj niekoľko obytných domov baníkov.

V uličke za budovou správy hút popri dome čp. 164 s rokom výstavby 1894 uvedenom na jeho štíte sa dostaneme do uličky v ktorej sa nachádza *typický banícky dom* čp. 165 v ktorom bývala rodina jedného z posledných starohorských baníkov Emila Voštiara. Má severojužne situovaný obdĺžnikový podorys s kamennou podmurovkou na ktorej je postavený jednoizbový dom s kuchyňou prekrytý sedlovou strechou. Dvojkridlové okná sú lemované jednoduchými šambránami. Pôvodná časť domu je postavená z kameňa, neskoršia prístavba k severnej časti postavená asi v 19. storočí je drevená. Na zadnej západnej časti domu po celej dĺžke drevenej prístavby je postavená drevená nekrytá veranda. V izbe na povalovej hrade je vytesaný letopočet 1788, pravdepodobne rok postavenia domu čo naznačuje, že bol postavený asi 100 rokov pred ukončením banskej ťažiarскеj činnosti ( roku 1880 ) v obci.

V miestnej časti obce Malá strana, ktorá začína od starého baníckeho domu medzi dvomi lipami „ Na hutmanskej“ a pokračuje uličkou až do vyústenia doliny „ Haliar “ na ľavej strane hneď na začiatku je drevenica (čp. 154 ) , za odbočkou vľavo na hlavnú cestu stoja dve drevenice ( čp. 380 a čp. 148 ) prerobené na rekreačné chalupy. Na pravej strane uličky oproti domu čp. 147 sa na chádza aj vchod do dedičnej haliarskej štôlne aj budova banského meračského úradu čp. 125. Prakticky všetky stavby v súčasnosti už prestavané v tejto časti obce súvisia s baníckou históriou obce.

V miestnej časti obce nazývanej „ Na hline“ pri odbočke cesty na základnú školu sa nachádza zatiaľ najstarší zdokumentovaný dom v obci ( čp. 333 ) s nápisom - renováto 1609 vytesanom na povalovej hrade, ktorý svedčí o tom, že dom bol postavený pravdepodobne v druhej polovici 16. storočia keďže ho na začiatku 17. storočia opravovali. Súčasní majitelia pri jeho nedávnej rekonštrukcii postupovali veľmi citlivo tak, aby čo najvernejšie zachovali pôvodný vzhľad domu. Zachovali veľkosť pôvodných okien, vonkajších vchodových dverí aj pôvodnú podobu strechy.

Na ľavej strane komunikácie do osady Turecká hneď za „ Hostincom pod orechom“ je ďalší banícky dvojdom čp. 63 postavený v roku 1796. Ziaľ pri jeho prestavbe na rekreačnú chalupu sa skoro nič nezachovalo z jeho pôvodnej podoby.

V uličkách smerujúcich do „ Haliara“ a na „ Malú stranu“ stojí niekoľko dvojdomov z konca 19. storočia s vyznačeným rokom ich postavenia na štíte : dom čp. 136 - 1872, dom čp. 151 - 1891, dom čp. 164 - 1894 a oproti sebe stojace domy čp. 108 a čp. 122 postavené v roku 1895.

## **Trojičná ( Dreifaltigkeit )šachta a banské odvaly v Haliari**

Z hlavnej cesty smerom na Donovaly pri Kaplnke Svätej Anny oproti hotelu Altenberg odbočíme uličkou vpavo, na najblišej križovatke odbočíme vľavo a prejdeme pomedzi dva domy postavené v roku 1895 (rok je u oboch vyznačený na štíte aj iniciálkami majiteľov LK a KR – Lieskovský Karol, Komora pravdepodobne Rudolf), pokračujeme po moste cez Starohorský potok priamo popri poľovníckej chate. Po lesnej ceste miernym stúpaním asi po tristo metroch sa ocitneme na rozšírenom ústí doliny. Nachádzame sa v severnej, najstaršej banskej lokalite starohorsko-španodolinského rudného revíru, od ranného stredoveku nazývanej bane „*Haliar*“ (Helliar) a „*Horitar*“ Bane *Horitar* pri Starých Horách sa zatiaľ nepodarilo lokalizovať.

V tejto severnej časti sa podľa historických údajov banskoštiavnického kronikára Albína Petra začala ťažba strieborných a strieborno-medených rúd ( tetraedrit ) roku 1006. Banskobystrický geológ a mineralóg Zipser vo svojej práci vydanéj r. 1842 v Budíne dokonca uvádza, že v Haliari ťažili striebornú rudu Slovania v ranom feudalizme ešte pred príchodom maďarov v roku 896. Najskôr to bola ťažba povrchová : pingy a prekopy, neskôr od 13. storočia sa začalo ťažiť hlbínym , takzvaným haliarskym spôsobom. Až o viac ako dvesto rokov neskôr, v roku 1251 objavili bohaté ložiská medenej rudy v južnej, španodolinskej časti revíru a starohorské bane začali nazývať antiqua montána – staré bane a obec ležiacu pri nich Veteres Montes – Staré Hory.

Pri rampe na ceste po ktorej sme prišli sa vľavo nachádzajú zvyšky *banských odvalov* porastené riedkym borovicovým lesíkom. *Banské odvaly* – haldy obsahujú striebornonosnú rudu tetraedrit a sú pozostatkom po ťažbe v *Trojičnej šachte* ( *Haliar Dreifaltigkeit* ). Bola to pravdepodobne najstaršia šachta v celom, štyri kilometre dlhom a 20 km štvorcových rozľahlom Starohorsko-španodolinskom banskom revíri. Rok začiatku jej hĺbenia nie je známy, ale je zaznamenané, že v roku 1692 pri nej vyhotovili vodný gápel – vodné koleso, ktoré poháňalo zariadenie na spúšťanie a vyťahovanie materiálu zo šachty. Ešte v roku 1975 bolo viditeľné kameňmi vymurované ústie *Trojičnej šachty*, ktorá v roku 1883 ukončila ťažobnú činnosť.

Voda potrebná pre činnosť šachty bola k nej privádzaná po vrstevnici *Haliarskym banským vodovodom* z Jeleneckého potoka, ktorý mal dĺžku 3224 metrov, ktorý bol postavený pred rokom 1692. Jeho zvyšky v dĺžke 30 až 40 metrov sú ešte viditeľné na pravej strane v úbočí na začiatku lesnej cesty vedúcej od *šachty* k vodnej komore. Trasa *banského vodovodu* viedla cez vápencové podlažie kde hrozilo, že cez trhliny v ňom by mohla voda prenikať do baní. Preto bol *vodovod* cez takéto miesta vedený drevenými žľabmi dlhými 6 až 8 metrov s vnútorným priemerom 27 až 37 cm., ktoré boli v jeseni zakrývané drevenými šindľovými pokrývkami aby ich napadané listie a sneh prikryli a voda v banskom vodovode nezamrzla. *Haliarsky banský vodovod* starohorcami nazývaný aj jarky viedol pri úbočí z vnútornej strany dva metre širokého chodníka, ktorý slúžil na jeho kontrolu ( 2x ročne ) a údržbu.

Z kedysi, v minulosti slávnych banských diel sa v *Haliari* zachovalo len málo stôp v teréne. Z *Trojičnej šachty* je na jej mieste sotva badaťel'ná prepadlina zarastená trávou, z trasy *vodovodu* sa zachovalo len niekoľko desiatok metrov a časť *šachtových odvalov* bola v rokoch 1980 až 1983 povrchovou ťažbou odvezená do úpravne na Španej Doline s cieľom získať z nich striebro a meď novými technológiami. V Haliari sa dobývali rudy s obsahom 1,5 až 4% medi na tonu a striebra od 250 do 700 gramov na jednu tonu.

O veľkosti vydolovaných priestorov svedčí aj Haliarsky potok , ktorý pred mostíkom nad odvalmi mizne v týchto priestoroch zo svojho riečišťa a objavuje sa len po veľmi výdatných dažďoch, keď voda zaplaví podzemie stredovekých banských diel.

Ak sa nepodarí v najstaršej banskej lokalite *Haliar* zachrániť v teréne zvyšky týchto banských diel, o pár rokov keď vymrie najstaršia generácia starohorcov tieto stopy baníckej histórie Starých Hôr sa v prírode úplne stratia a zapadnú do zabudnutia. Predstavitelia mesta Banská Bystrica



by nemali zabúdať, že za jeho slávu vďačia aj týmto banským dielam v *Haliari*, ktoré boli vyrazené mozolnatými rukami starohorských baníkov.

Čas: pešo od kaplnky asi 15 minút , doba trvania výletu podľa rozhodnutia návštevníka lokality.

## **Stará Haliarska dedičná štôlna**

Keď budeme postupovať tak ako je popísaná cesta do lokality *Haliar*, za mostom cez Starohorský potok na prvej križovatke odbočíme vpravo do miestnej časti ktorú obyvatelia nazývajú Malá Strana. Uličkou budeme pokračovať popri budove banského meračského úradu čp. 125.

Niekoľko desiatok metrov od tejto budovy, vľavo pred dvoma pivnicami vyhlbenými do svahu pozorné oko zbadá trávou zarastený a čiastočne zasypaný otvor. Je to zvyšok vstupného portálu *Starej Haliarskej dedičnej štôlne* označenej na mape Starých Hôr, ktorú v roku 1872 vyhotovil František Pošepný ako „*Alter Halliarer Erb. St.*“

*Stará Haliarska dedičná štôlna* je najnižšie položená štôlna slúžiaca na odvádzanie vody z ostatných banských diel v lokalite *Haliar*. Bola razená ako prekop, potom ako narazili na rudnú žilu začali ju raziť do dvoch smerov; na sever a na juh. Jej odvaly sú čiastočne zastavané domami a siahajú až k ľavostranému brehu Starohorského potoka približne v strede obce. Rok začiatku jej razenia nie je známy, ale pravdepodobne súvisí s rokom začiatku ťažby v Trojičnej šachte. Razili ju postupne celé generácie starohorských baníkov, preto má v názve dedičná. V súčasnosti je približne po sto metroch zavalená. V nezavalenej časti za portálom je v podlahe štvorcový otvor, ktorým voda popod uličku pri dome čp. 148 odteká do Starohorského potoka.

Štôlna má svoju pohnutú históriu aj z čias spätých s II. svetovou vojnou. Pred vstupom nemeckých vojsk do Banskej Bystrice bola v štôlni ukrytá časť peňazí z Národnej banky Slovenska. Niekoľko miliónov slovenských korún v drevaných debnách určených na financovanie SNP dal do štôlne ukryť vtedajší guvernér banky pán Karvaš ( podrobnejšie sa o tom môžete dočítať v knihe novinára Milana Vároša – *Osudy zlatých pokladov* ). Po skončení vojny sa do štôlne dávali zbrane a munícia, ktorá sa zbierala v lesoch po okolí obce.

Čas: asi 7 minút pešo od Kaplnky Sv. Anny.

## **Šachta *Therézia* v baníckej osade *Richtárová* ( *Richtergrund* )**

Pri Penzióne St. Mária a Bazilike minor odbočíme vpravo a pokračujeme po žltej turistickej značke do dnes už opustenej baníckej osady Richtárová. Pri poslednom dome odbočíme vpravo na mierne stúpajúcu lesnú cestu, ktorá nás od domčka na ľavej strane cesty cez riedky lesný porast asi po dvadsiatych minútach chôdze dovedie na lesnú čistinku uprostred lesa, alebo pokračujeme po asfaltovej ceste a pred hrobom sovietskeho partizána MUDr. Majora Koľcova odbočíme vpravo na lesnú cestu, ktorá nás privedie na čistinku z druhej strany.

Tu sa nám naskytne nádherný pohľad na impozantné zvyšky stavby technického banského diela *šachty Therézia*. Zachovali sa obvodové múry s jamou pre umiestnenie vodného kolesa s prirmerom 12 metrov, ktoré slúžilo na pohon hriadela na ktorom boli umiestnené laná pre vyťahovanie vyťaženého materiálu a spúšťanie baníkov do šachty. Zachovali sa aj časti múrov strojovne, rozpoznať aj prepadisko na mieste samotného otvoru šachty pôvodne hlbokoj 93 metrov. Vodné koleso bolo poháňané vodou privádzanou dvomi banskými vodovodmi. Jeden privádzal vodu z Richtárovského potoka a druhý vodovod privádzal odpadovú vodu po vrstevnici z doliny Veľká zelená od šachty František na Pieskoch a meral asi 4 km. Pod cestou vľavo od ruín šachtového komplexu je pekne zachovalý portál ústia odtoku vody od vodného kolesa.

S hĺbením druhej najmladšej *Šachty Therézia* sa začalo v roku 1804. ( posledná najmladšia šachta Ludovika sa začala hĺbiť na Španej Doline o osem rokov neskôr v roku 1812 ). *Šachta Therézia* slúžila ako vetracia šachta pre privod vzduchu do ostatných banských diel v Starohorsko-španodolinskom revíry.

V letných mesiacoch roka 2010 členovia baníckeho spevokolu Haliar a mladí hasiči za pomoci starohorskej lesnej správy začali so záchranými prácami na tejto jedinečnej technickej, historickej pamiatke dokumentujúcej banskú činnosť. Očistili jej okolie od zvyškov po ťažbe dreva, odstránili z vnútra stavby a jej okolia náletové dreviny a zabezpečili stabilitu obvodového muriva aby sa zabránilo jeho ďalšiemu rozpadávaniu.

Čas: po hornej lesnej ceste peši asi 30 minút, spodnou trasou po asfaltovej ceste automobilom asi 7 minút. Cesta je vhodná aj pre cyklistov. Vhodné je výlet spojiť s výstupom na odvaly.

## **Banské odvaly v Richtárovej**

Z hlavnej cesty na Banskú Bystricu pri Bazilike minor na Starých Horách odbočíme vľavo a pohodlnou asfaltovou cestou sa po červenej značke dostaneme do starej baníckej osady Richtárová ( Richtergrund ). Pred koncom doliny sa nám po pravej strane za potokom naskytne impozantný pohľad na staré, kaskádovité odvaly. Druhá prístupová trasa vedie po žltej značke od šachty Therézia budeme pokračovať po mierne stúpajúcej lesnej ceste a prídeme kú kaplnke na okraji lesa asi v strede odvalov. Ďalej môžeme pokračovať hore po ceste cez haldy až k trom zachovalým baníckym domom pri križi na samom vrchu hald. Ak budeme pokračovať prudším stúpaním po žltej značke prídeme až do sedla pod vrchom Glezúr a do ďalšej baníckej osady Piesky ( Samperg ).

Banské odvaly v Richtárovej spôsobili najvýraznejšie zmeny terénu a aj po stáročiach sú ľahko identifikovateľné. Hlušina z banských diel – štôlní sa vyvážala na odvaly. Spolu s ňou sa tam dostávala aj zvyšková ruda, ktorú sa nepodarilo oddeliť už v podzemí. Táto ruda sa potom oddeľovala na povrchu od hlušiny premývaním, ktoré robili baníci pre invaliditu alebo vek už neschopní pracovať v podzemí. Ruda z baní v Richtárovej obsahovala 5 až 8 % medi na tonu a 100 až 300 gramov striebra na tonu.

Na rozdiel od Pieskov kde vyvierali zelené cementačné vody v Richtárovej v roku 1605 začali z podzemia vyvierat' modré ( síranové ) vody, ktoré bez úžitku vsakovali do odvalov. Tieto vody v roku 1742 skúmal nemecký učenec F. E. Bruckmann na svojich cestách po Slovensku a opísal ich vo svojej práci „ Epistolas itinerariare “.

V roku 1763 už bolo dosiahnuté spojenie Richtergrunskej štôlnie s „ Novou štôľňou “ na Spanej Ďoline. Toto banské dielo bolo dlhé 1700 metrov a umožnilo priame spojenie severnej - starohorskej časti s južnou - španodolinskou časťou revíru. Vchod do tejto štôlnie bol vo svahu vpravo pri poslednom dome nad odvalmi.

Odvaly obsahovali dosť nespracovanej tetraedritovej, chalkopirytovej a sideritovej rudy preto od roku 1964 sa začalo s povrchovou ťažbou týchto starých odvalov, ktorú ukončili v roku 1986.

Čas: poldenný výlet, prístup peši 35 minút, pod odvaly na bicykli alebo autom a potom peši.

Vhodné je spojiť vychádzku s návštevou pozostatkov šachty Therézia.

## **Dededičná štôlna Ferdinand v Polkanovej**

Tri kilometre pred Starými Horami po hlavnej ceste smerom od Banskej Bystrice na Donovaly sa nachádza Polkanová ( v minulosti *Ferdinandstáhl*, *Retzengrund*, *Potkanová* ) jedna z najstarších osád patriacich k našej obci. V jednom stredovekom prameni sa uvádza, že roku 1209 sa nemeckí osadníci – Tirolčania sa usadili v osadách. Pršany, Jakub, *Potkanová* a Mičina.

Na banských odvaloch, kde je dnes stanovište mechanizmov pre zimnú údržbu ciest sa nachádza portál ( vchod ) *Dedičnej štôlni Ferdinand*, najdlhšej štôlne v celom Starohorsko-špaňodolinskom banskom revíry, ktorá ešte aj dnes odvádza vodu zo všetkých banských diel na Pieskoch a Španej Doline.

Rok 1622 je asi začiatkom razenia štôlne, a v banskom archíve sa nachádza doklad o tom, že v roku 1748 sa prerazilo jej spojenie s banskými dielami na Španej Doline. Potom bola práca v štôlni prerušená až do roku 1763. V roku 1762 bol sem poslaný Jozef Asenbrier, pomocník banskoštiavnického merača, aby zmeral a vyhotovil mapu tejto štôlne. Asenbrier pre svoje mravné poklesky bol poslaný na prevýchovu do kláštora a túto úlohu nemohol dokončiť. V jeho práci pokračoval, merania dokončil a mapu vyhotovil Tomáš Bergrüber, ktorý v lete 1768 prišiel do B. Štiavnice zo Štejerska. Túto prehľadnú mapu *Dedičnej štôlne Ferdinand* na ktorej boli zamerané aj ďalšie dve bočné štôlne Johan a Michal v októbri 1774 odovzdal Komorskogrófskemu úradu v B. Štiavnici. Na základe merania a mapovania bolo doporučené, aby sa v razení *Dedičnej štôlne Ferdinand* pokračovalo. Okrem „Hlavnej žily“ a „Pfajfer žily“ tu objavili a zemerali osem menších žíl. Na žilách Hrča I až Hrča III sa pokračovalo v dobývke sericitových krištálických bridlíc s obsahom 891,5 gramu až 9,0 gramov striebra na tonu.

*Dededičná štôlna Ferdinand* pozostáva z dolnej a hornej štôlne. Horná je od ústia po priechodný komín do chodby Silsen dlhá 1299 metrov a dolná od ústia po komín vedúci do hornej štôlne meria 413 metrov. Celá dĺžka štôlne je 7 km.

Asi po 1500 metroch od vstupu do štôlne v polovici 50-tych rokov minulého storočia ( 1954 až 1957 ) začali hľbiť šachtu Ján, ktorá pravdepodobne naväzuje na v minulosti od povrchu hĺbenú šachtu Obrnauer, ktorá je na banskej mape Františka Pošepného z roku 1872 vyznačená už ako zavalená. Zo šachty Ján sa razili tri ďalšie štôlne: severným smerom k šachte František na Pieskoch, v razení pokračovali k šachte Therézia v Richtárovej a ďalej na sever k Haliarskej Trojičnej na Starých Horách. Východným smerom sa razila štôlna za osadu Piesky a južným smerom k šachte Ludovika na Španej Doline.

Počas II. svetovej vojny bola majiteľom štôlne nemecká spoločnosť „Studiengesellschaft Lanscher Kupferberbau G.m.b.H. Od roku 1954 prácu v štôlni obnovili rudné bane š.p. Po vyťažení rudných celkov v roku 1957 boli práce zastavené a *Dededičná štôlna Ferdinand* bola opustená.

Hodnoverné dôkazy o činnosti v štôlni máme na roky 1622 až 1957, to znamená, že v štôlni *Ferdinand* sa banská ťažobná činnosť vykonávala s menšími prestávkami 335 rokov.

Ešte jedna zaujímavosť sa vieže k tejto štôlni. Na kraji priestranstva medzi domami pod haldami stále vytekajú zo šachty studené banské vody, ktoré však ani v zime nezamrzajú a obyvatelia obce ich od nepamäti využívajú dodnes miesto chladničky. Toto miesto nazývajú po nemecky skomolené- muntloch ( slovenský preklad - ústa bane ).

Čas: poldenná vychádzka, prístup po hlavnej ceste smerom na B.Bystricu autom, na bicykli alebo pešo.



## **Stála banícka expozícia**

Pri Kaplnke Svätej Anny, na pravej strane cesty je v obytnom dome čp. 106 umiestnená súkromná, stála expozícia dokumentujúca slovom aj obrazom históriu baníctva na Starých Horách a k nim patriacim baníckym osadám .

Expozíciu naištalovali obyvatelia obce Ivan Čillík a jeho syn Richard Čillík za výdatnej pomoci svojich priateľov. Ich mená sú uvedené ako sponzori a darcovia pri vstupe do priestorov expozície, ktorá bola otvorená 4. decembra 2010 pri príležitosti sviatku Svätej Barbory - patrónky baníkov.

Zbieraniu muzejných exponátov a štúdiu histórie baníctva sa venujú od roku 2006. Časť exponátov získali vlastným vyhľadávaním, niektoré darom od miestnych obyvateľov, výmenou alebo kúpou. Celkový počet zbierkových predmetov vystavených v expozícii je 377 exponátov. Vystavené dokumenty , artefakty a celá expozícia je zameraná na históriu starohorskej, severnej časti starohorsko – španodolinského banského revíru. Konkrétne na históriu baníctva na Starých Horách ( Veteres Montes, Altgebirg , Ohegy , od roku 1803 Sztaré hori ), v Jelenci ( Gielentz, Hirschengrund), Richtárovej ( Richtergrund ) a Polkanovej ( Poca Nova, Ratzengrund , Ferdinandstahl , Podkanová ).

Expozícia je členená na :

písomnú a fotografickú dokumentačnú časť o obci: písomnosti, mapy a fotografie  
fotodokumentácia o budovách od 16. storočia súvisiacich s banskou činnosťou v obci

trojrozmerné exponáty : banícke náradie od praveku po 20. storočie  
vývoj banských svietidiel od 13. storočia po 20. storočie  
keramický materiál od 13. po 19. storočie  
súčasť baníckeho odevu a ochrany pomôcky  
iné artefakty súvisiace s baníctvom

Návštevu expozície je možné uskutočniť denne, vstup je bezplatný . Dobré je nahlásiť sa vopred na tč. 0918 142 192 alebo 0948 810 322.

## **Sakrálne pamiatky**

### **Kostol Navštívenia Panny Márie – Bazilika minor**

V dolnej časti obce na miernom návrší, obkolesený nevysokým múrikom a zo severnej a západnej strany v roku 1896 vysadenými miléniovými lipami nachádza sa pôvodne gotický *Kostol Navštívenia Panny Márie - Bazilika minor*.

Zásluhu na vybudovaní kostola v rokoch 1448 až 1449 ( iný písomný záznam uvádza r.1492 ) má aj banskobystriický mešťan a správca baní Michal Konigsberger. V roku 1589 bol kostol rozšírený. Ďalšou prístavbou dvoch bočných lodí a novej veže po roku 1852 kostol stratil svoj pôvodný gotický štýl. Roku 1722 bola pristavená sakristia. Do roku 1795 bol chór drevený a až od tohoto roku murovaný. Priečelie kostola je neskoropempírové a interier má prevážne barokový charakter. Sieťová klenba v lodi je typu svätovítskeho a v presbytériu typu milevského.

Hlavný barokový oltár z roku 1762 vyhotovil taliansky majster Dioníz Ignác Stanetti. Na oltári so stĺpovou architektúrou je umiestnená neskorogotická socha Panny Márie s jezuliakom a dve rokokové sochy : svätej Anny a svätého Joachima. Na bokoch oltára sú ďalšie dve rokokové sochy sv. Jána Krstiteľa a sv. Jána Evanjelistu. Podľa cirkevného záznamu z roku 1713 je zaznamenané, že okrem hlavného oltára boli ešte dva bočné. Pravý bočný bol zasvätený smrti Panny Márie a ľavý bočný oltár bol zasvätený svätému Mikulášovi - biskupovi. V roku 1804 mal kostol tiež dva bočné oltáre s oltárnymi obrazmi, ktoré boli zasvätené svätému Jozefovi a svätému Klementovi I. pápežovi - mučeníkovi. V súčasnosti má kostol tri bočné oltáre. V bčných lodiach sú oltáre Božského Srdca Ježišovho a Svätého Jozefa, ktoré pochádzajú z 19. storočia. V zadnej časti kostola je oltár Sedembolestnej Panny Márie, ktorý dal postaviť farár Bartolomej Roháč na pamiatku padlých v prvej setovej vojne a ktorý bol ním 30. septembra 1917 aj vysvätený. Oltár postavila tírolská spoločnosť Produktiva sv. Ulricha v Grodene. S týmto oltárom je od r.1917 spojený aj Boží hrob.

Najcennejšou architektonickou sochárskou súčasťou je pastofórium ( bohato zdobená kamenná vežička ) vytesané z jedného kusa kameňa. V jeho hornej časti je v životnej veľkosti Muž bolesti – Vir dolorum.

Neskorobarokový organ pravdepodobne roku 1776 postavil banskobystriický staviteľ organov Johan Michel Heisser aj keď vo vnútri organovej skrini sa zachoval lístok s menom staviteľa Ján Reiser. Ide asi o chybný zápis mena. Organ prešiel niekoľkými opravami. V roku 1830 ho opravoval Martin Posický, ďalšie opravy boli urobené v rokoch 1872 a 1884. Najrozsiahlejšou prestavbou prešiel organ v roku 1897. Uskutočnili ju Jozef Hardonay a Jozef Angster. Posledná oprava organu bola urobená v roku 2006.

Do prvej svetovej vojny bolo v kostole päť zvonov. Najväčší 350kg bol z roku 1640, druhý 300kg z roku 1754, tretí 30kg z roku 1705, štvrtý malý zvon bol z roku 1802 a najmenší umieráčik bol z roku 1702. Do 12. septembra 1917 uhorské úrady okrem zvona z roku 1754 zobrali všetky zvony, ba aj zvony z kaplniek v Richtárovej a v Jelenci. Nové zvony pre kostol odliala Chomutovská dielňa majstra Richarda Herolda a 6. decembra 1925 ich slávnostne vysvätili. 213kg zvon má nápis „ Sv. Cyril a Metod, orodujte za nás“, druhý má nápis „ Sv. Terézia, oroduj za nás“ a najmenší 22kg má nápis „ Sláva Bohu na výsosti“.

V rokoch 1947 – 1948 uskutočnila obnova interieru kostola. Nové malby vnútorných priestorov uskutočnili Zoltán Básthy a Karol Adam z Rožňavy. Hlavný oltára a kazateľnicu reštaurovala a sochu Panny Márie pozlátila dielňa Břetislava Kafku z Červeného Kostelca. Staré



zábradlie medzi loďou a presbytériom bolo nahradené novým s barokovými bustami Krista a apoštolov Petra a Pavla. V júli 1976 domáci stolár František Kontúr vyhotovil nový oltár a v roku 1974 spolu s ďalším domácim stolárom Jozefom Vajčíkom vyhotovili aj nové spovednice. Roku 1982 bola nainštalovaná aj nová Križová cesta, ktorú z dreva vyrezali pracovníci ľudového Družstva „Rezbár“, z Rajca.

1. augusta 1990 Kongregácia pre Boží kult vo Vatikane udelila kostolu titul „Bazilika minor“. Na slávnostnej omši 15. septembra 1990, ktorú celebroidal banskobystrický biskup Baláž za účasti biskupa Feranca a ďalších štyridsať kňazov bol dekrét pápeža Jána Pavla o udelení titulu prečítaný. Tejto omše sa zúčastnilo približne 12 000 pútnikov.

## **Pútnické miesto - Studnička**

Pri kostole, po hlavnej ceste smerom na Banskú Bystricu je odbočka vedľajšej cesty vedúcej k známemu pútnickému miestu Studnička. Zásluhu na jej postavení má farár Michal Hrivnák, ktorý na Starých Horách pôsobil v rokoch 1872 až 1903.

V časoch náboženských nepokojov starohorský kostol viac ako sto rokov ( od r. 1526 do r. 1652) patril protestantom, preto katolícki veriaci z obavy o sochu Panny Márie ju zakopali v lese. Roku 1711 ju vykopali a preniesli na pôvodné miesto do kostola. Na mieste kde bola socha ukrytá začal vyvierat' prameň. Počas ťažkej choroby sa farár Hrivnák po napití vody z tohoto prameňa údajne uzdravil. Z vďačnosti za svoje zázračné uzdravenie dal na tom mieste pri prameni postaviť kaplnku z kameňa, tehál a dreva. V nej bola umiestnená drevená socha Panny Márie, ktorú vyhotovil tirolský majster rezbár Rungaldier. Po bokoch sochy stáli dvaja anjeli. Zároveň bola upravená aj prístupová cesta a kaplnka na Studničke bola 11. augusta 1889 slávnostne vysvätená.

Vo vojnových rokoch 1941 - 1942 bola urobená rekonštrukcia Studničky podľa návrhu ing. Straku. Postavili novú travertínovú kaplnku s oltárom, vojaci slovenskej armády postavili ružencové schody z červeného kameňa a starohorský robotníci pracujúci v Podbrezovej venovali veľký železný kríž osadený do betónového podstavca. 3. júna 1942 na Studničke umiestnili novú sochu madony z kararského mramoru, ktorej autorom je kňaz z Florencie Giuseppe Cioni.

28. júna 1942 bola zrekonštruovaná studnička za účasti prezidenta Jozefa Tisu, zástupcu Vatikánu G. Burzia, nitrianskeho biskupa Karola Kmeťka a prešovského biskupa Jozefa Čárskeho vysvätená banskobystrickým biskupom Andrejom Škrábikom.

V máji roku 2002 sa podľa projektov ing. arch. Alexandra Vágnera začalo s ďalšou rekonštrukciou Studničky, ktorá trvala do roku 2006 a robila ju banskobystrická firma Bystrická inštalačná spoločnosť, neskôr spoločnosť „RANDA R“, s.r.o. tiež z Banskej Bystrice. Okrem oltára so sochou, bol prakticky prebudovaný celý areál Studničky s vyasfaltovanou prístupovou cestou a parkoviskom.

3. septembra 2006 novozrekonštruovaný areál Studničky banskobystrický biskup Rudolf Baláž vysvätil. Omšu celebroidal apoštolský nuncius ( pápežský vyslanec na Slovensku ) Henryk Józef Nowacki s pomocným banskobystrickým biskupom Tomášom Gálisom. Slávnostnej omše sa zúčastnilo približne 18 tisíc pútnikov.

## **Kaplnka Svätej Anny**

Pri križovatke dvoch komunikácií smerom na Donovaly a do Tureckej stojí najstaršia starohorská kaplnka. *Kaplnka Sv. Anny*, ktorej začiatok výstavby sa datuje približne do roku 1600. Rozšírená bola roku 1794. Za viac ako dvesto rokov svojho trvania bola značne poškodená preto ju za prispenia starohorských veriacich v roku 1832 rekonštruovali. V roku 1964 bola pre rozširovanie cesty odstránená prístavba sakrestie.

Nová kamenná dlažba bola v kaplnke položená v roku 1968 a kaplnka bola elektrifikovaná. V júni 1974 boli osadené nové vitrážové okná, ktoré vyhotovilo Ústredie umeleckých remesiel v Brne.

V kaplnke na hlavnom oltári je umiestnená socha Svätej Anny, ktorá bola predtým na Studničke a ktorú sem slávnostne 14. augusta 1942 preniesli aj so sochami dvoch anjelov. V kaplnke je umiestnená aj socha Sv. Floriana - patróna hasičov, ktorú sem premiestnili po zániku jeho samostatnej kaplnky.

26. júla 1837 bol v kaplnke na chóre osadený organ - pozitív, ktorý v banskobystrickej dielni výrobcu organov postavil jej majiteľ Michal Kisel' spolu so synom Karolom. O tom svedčí aj zachovalý nápis na jednej z píšťal „ Michail Kiszely Organopageus Neosoliensis cum filio Carolo“. Píšťalový fond je celkom dobre zachovalý okrem píšťal v prospekte ( tam sú drevené atrapy ) a tak by si zaslúžil celkovú opravu.

Vo veži kaplnky bol roku 1930 umiestnený nový 33kg bronzový zvon, ktorú starší miestni občania nazývajú familiárnre Cilka. Je na ňom nápis „ Sv. Cecília , oroduj za nás “. Neskôr v roku 1964 pribudol k nemu zvon prenesený z Kaplnky Sv. Petra a Sv. Pavla, ktorá bola pri rozširovaní cesty zbúraná. Na tomto malom zvone sa vyzváňa pri úmrtiach občanov Starých Hôr a okolitých osád.

V súčasnom období sa v kaplnke konajú pohrabné obrady a vo sviatok sv. Anny ( 26. júla ) aj sväté omše. V minulosti ( 50. až 80. roky dvadsiateho storočia ) počas púti veriacich bola *Kaplnka Svätej Anny* verejnosti prístupná.

## **Kalvária a Kaplnka Sedembolestnej Panny Márie**

Na hlavnej ceste smerom na Donovaly, vľavo za domom čp. 30 sa cez novopostavenú drevenú lavičku ponad Starohorský potok dostaneme na začiatok *Krížovej cesty* vedúcej ku *Kaplnke Sedembolestnej Panny Márie* na *Kalvárii*. Sú v jednej lokalite, od roku 1891 tvoria jeden celok ale majú rozdielnu dobu svojho vzniku.

*Krížová cesta* bola umiestnená na jednom z vrškov, ktorý tom čase nebol zalesnený a dal ju roku 1726 postaviť starohorský farár Štefan Michal Rojs. Pravdepodobne ide o to isté umiestnenie ako je v súčasnosti, len s iným smerom prístupu o čom by mohli svedčiť tri zastavenia na ceste na Hlinu ( názov miestnej časti Sarých Hôr ) z ktorých sa zachovalo len jedno. Murované, na bielo natreté piliere s výklenkami na umiestnenie obrazov boli postavené: prvý pilier pri dome čp. 38 u Uhrínov, druhý pilier pri dome čp. 333 u Nemčokov, v záhrade spustnutý stojí akoby zázrakom dodnes. Tretí pilier stál nad domom Jozefa Debnára čp. 43. Prvý a tretí pilier sa nezachovali.

Roku 1809 bola na *Kalváriu* postavená nová cesta, nové tri kríže a sedem zastavení čo podporuje hypotézu načrtnutú v predchádzajúcom texte. Aj na tejto novej prístupovej ceste sa dochovali tri zastavenia v podobe murovaných pilierov, ktoré sú členené na podstavec, driek s miestom pre umiestnenie zobrazernia výjavu zastavenia a trojuholníkovým štítom pokrytým plechom. Tieto murované zastavenia stoja dodnes a ich jestvovanie v minulosti potvrdzujú aj najstaršie fotografie obce ako aj ich zaznačenie v katastrálnej mape z roku 1859.

Podľa plánu okresného notára Dionýza Dvihaliho začali miestni veriaci za prispenia lesného eráru v roku 1891 stavať na kalvárii kaplnku v neogotickom slohu. Kaplnka bola dostavaná v roku 1893 a 27. augusta 1894 zasvätená Sedembolestnej Panne Márii.

Oltár tvorí polychromovaná socha Piety s po bokoch umiestnenými sochami dvoch svätíc.

Kaplnka je obdĺžniková hrazdená stavba s murovaným soklom, čelná fasáda je ukončená trojuholníkovým štýtom do ktorého je osadená drevená osemhranná vežička. Vstup tvorí mohutný drevený portál s lomeným oblúkom a sedlovou strieškou. Priečelie kaplnky je bohato zdobené drevenými vyrezávanými neogotickými prvkami. Interier je zaklenutý, valenou klenbou.

V roku dostavania kaplnky postavili nové zastavenia krížovej cesty a upravili celý areál *Kalvárie*. 5. augusta 1928 bola požehnaná nová *krížová cesta* so štrnástymi zastaveniami, ktorú vyhotovil Karol Šimek z Českých Budejovic. Zastavenia boli umiestnené aj po bokoch kaplnky a pred priečelým boli umiestnené tri drevené kríže na ktorých boli umiestnené postavy ukrižovaných namaľovaných na plechu. Stredný kríž s ukrižovaným Ježišom mal oblúkovú plechovú striešku a dva bočné mali striešky trojuholníkové. Ďalšiu obnovenú *krížovú cestu* vyhotovenú brnenskou firmou „Dania“ počas Turíčnej púti 23. mája 1942 posvätil páter Jozef Lavička. Zúčastnilo sa jej asi tritisíc pútnikov.

Posledná rekonštrukcia Kalvárie sa uskutočnila roku 1968. Nové zastavenia s výjavmi z *Krížovej cesty* sú vyhotovené z farebných reprodukcí doplnených naivnými maľbami, osadenými do dreveného rámu s trojuholníkovým zakončením na vrchu s krížikom. Umiestnené sú popri serpentínovej cestičke vedúcej ku kaplnke. Pre zastavenia III., VI., a VIII. využili pôvodné tri murované stĺpiky, ostatné sú upevnené na kovových tyčiach. Stredný kríž pred kaplnkou bol nahradený kovovým s maľbou Krista na plechovom podklade. Bočné kríže už neboli osadené.

Škoda, že tento objekt dnes nie je udržiavaný. Kaplnka chátra a aj chodník so zastaveniami je v dezolátnom stave. Interier *Kaplnky Sedembolestnej Panny Márie* nie je v súčasnosti verejnosti prístupný. V jeseni roku 2011 začal s rekonštrukčnými prácami na kaplnke miestny občan pán Gajdoš, ktorý investuje vlastné finančné prostriedky do upevnenia základov kaplnky a opravy jej interieru.



## ***Kaplnka Nasvätejšej Trojice***

Po hlavnej ceste od kostola smerom na Banskú Bystricu, povyššie školiaceho strediska socialnej poisťovne vpravo sa nachádza *Kaplnka Najsvätejšej Trojice*.

Kaplnku dala v roku 1795 postaviť na vlastné náklady vdova po viedenskom kráľovskom radcovi Františkovi Heinzovi pani Alžbeta Heinzová. Roku 1801 bola kaplnka vysvätená. Z Kaplnky Sv. Anny sem v roku 1930 preniesli 27 kg železný zvon. Poslednú opravu kaplnky r. 1976 uskutočnili zamestnanci Umeleckých remesiel z Bratislavy: Bognár, Dropka a Százs.

V minulosti a ešte aj dnes sa v kaplnke konajú bohoslužby vo sviatok Najsvätejšej Trojice a sviatok Anjelov strážnych.

Ku kaplnke bola súčasne s jej výstavbou pristavená aj budova so siedmymi miestnosťami, ktorá slúžila ako starobienec a nemocnica ( špitál ) pre chorých a opustených ľudí, prevažne starohorských baníkov. Chod a činnosť tohoto zariadenia tiež financovala z vlastných prostriedkov Alžbeta Heinzová. Po jej smrti sa banskobystrický biskup Belanský dohodol s jej dedičmi, odkúpil a prispôbil budovu po rekonštrukcii na zariadenie pre ubytovanie starých kňazov. Zariadenie na tieto účely slúžilo od roku 1833 do roku 1884. Za 51 rokov činnosti bolo v tomto zariadení zaopatrených 29 starých kňazov. Prvým predstaveným zariadenia ( rektorom ) bol Ján. Nepomuk Weisz a posledným Matej Kamaszy. Zástupcom posledného predstaveného bol starohorský farár Matej Hrivnák, iniciátor postavenia prvej kaplnky na Studničke r. 1889. Po ukončení činnosti zariadenia biskupský úrad budovu v roku 1884 predal. Bola prestavaná a slúžila ako obytný dom. Po smrti jej posledných užívateľov manželov Donovalovcov ( pre zaujímavosť – volali sa Jozef a Mária ) dom chátra.

## **Kaplnka svätej Žofie**

Poslednú kaplnku nachádzajúcu sa priamo na území obce nájdeme poniže starého futbalového ihriska v mladom lesnom poraste po pravej strane cesty smerom na Starú púlu.

*Kaplnku Svätej Žofie* dala v roku 1819 z vďaky za svoje uzdravenie postaviť Žofia Kubicová a umiestnila v nej obraz svätej Žofie, ktorú považovala za svoju patrónku. Kaplnka ešte v 80. rokoch minulého storočia slúžila ako druhá zastávka procesiám pútnikov na Staré Hory. V období pred II. svetovou vojnou pri *Kaplnke Svätej Žofie* v čase veľkých púti čakali procesie pútnikov duchovní zo starohorskej farnosti a sprevádzali ich až ku *Kostolu Navštívenia Panny Márie*.

Nakoľko kaplnka časom potrebovala opravu dal ju starohorský kráľovský nadlesný Jozef Proházka v roku 1881 opraviť. Miesto doterajšieho poškodeného obrazu v nej umiestnil nový obraz svätej Alžbety. Posledná rekonštrukcia kaplnky bola urobená v lete roku 1944. V súčasnosti je kaplnka skoro zabudnutá a je polorozpadnutá. Cudzí návštevník obce by ju bez pomoci miestneho občana v hustom lesnom poraste ťažko našiel aj keď je postavená blízko hlavnej cesty vedúcej do Banskej Bystrice.

## **Ďalšie kaplnky a zvonice**

V Dolnom Jelenci pri odbočke cesty do miestnej časti Jelenská sa nachádza murovaná *Kaplnka Svätého Vendelína*, ktorú v roku 1819 postavil miestny občan Ondrej Strmeň. V roku 1921 bol do nej umiestnený 31 kilogramový zvon zhotovený R. Manoušekom v Brne. Na zvon sa poskladali miestni farníci.

Vďaka chatárom je pekne zachovalá *murovaná kaplnka* pri ceste vedúcej cez haldy v staršej baníckej osade Richtárová. Jej opravu vlastnoručne a na vlastné náklady v apríli 2008 opravili chatári: Vladimír Lovás urobil opravu murovaných častí a František Kuska opravil strechu kaplnky.

Prvou zastávkou pútnikov na starohorské púte bola *zvonica* v osade Polkanová. Vedľa kríža s ukrižovaným Kristom je pod drevenou strieškou umiestnený zvon, na ktorom sa zvonilo keď prichádzali procesie. Až do svojej smrti bol zvonárom miestny obyvateľ Rudolf Čillík.

Okrem tejto sa zachovali do súčasnosti aj *dve drevené zvonice*. Jedna v Hornom Jelenci a druhá vo Valentovej. Na ich opravu získal obecný úrad 90 tisíc Sk a dal ich v roku 2008 opraviť.



## Zaniknuté kaplnky

Na Starých Horách v minulosti, do roku 1964 stáli ešte tri kaplnky : *Kkaplnka Svätého Jána Nepomuckého* a stála na námestíčku medzi kostolom a budovou terajšej predajne lyžiarskych potrieb. Postavili ju v roku 1790 a konali sa v nej bohoslužby v nemeckom aj maďarskom jazyku. Pre zlý stav bola v roku 1940 zrútená a bokom od jej pôvodného umiestnenia ( pred plotom fary ) postavili sochu Svätého Jána Nepomuckého na vyššom podstavci z tesaných kamenných kvádrov. Po bokoch sochy na menších kamenných podstavcoch ukončených veľkými kamennými guľami boli umiestnené pamätné tabule. Jedna bola venovaná obetiam I. svetovej vojny a druhá vzniku Slovenskej republiky. Areál bol ohradený nízkymi kamenými stĺpkami pospájanými navzájom vodorovnými zelenými tyčami. Všetky kamenné súčasti boli vyhotovené z tesaných kamenných kvádrov a celý areál vyhotovila banskobystrická firma Hron. V roku 1961 sochu umiestnili k severnej strane kostola, kde stojí dodnes. V septembri 1997 bola socha sv. Jána Nepomuckého reštaurovaná.

Pri odbočke z hlavnej cesty pri dome čp. 127 ( pri Petrikov ) pod mohutným agátom stála *Kaplnka Svätého Floriana* – patróna hasičov. Postavili ju tiež v roku 1790. Kaplnka zanikla roku 1964 pri výstavbe novej cesty. Soška svätého Floriána z tejto kaplnky je umiestnená v Kaplnke Sv. Anny.

Treťou zaniknutou kaplnkou je *Kaplnka sv. Petra a sv. Pavla*. V roku 1815 ju dal na mieste dnešnej obočky na súčasný cintorín postaviť miestny občan Leopold Longauer. Aj táto kaplnka v roku 1964 bola pre výstavbu cesty odstránená a zvon nazývaný umieráčik je umiestnený v Kaplnke Svätej Anny.